

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.173.27>

Data przesłania artykułu: 13.09.2019

Data akceptacji artykułu: 21.01.2020

ANNA BRZEZIŃSKA-WINKIEL

Uniwersytet Wrocławski, Polska

Ogród Karkonosza Josefa i Karela Čapków jako miejsce autobiograficzne a współczesne sposoby konstruowania tej przestrzeni

Wstęp

Karel, Josef i Helena Čapkové to jedno z najslawniejszych rodzeństw w Czechach. Helena Čapková urodziła się w roku 1886 w Hronovie nad Metują, Josef Čapek w 1887, Karel już w Małych Svatoňovicach w 1890. Pierwsze lata swojego życia rodzeństwo spędziło w miejscowości Malé Svatoňovice u stóp górskiego pasma Jestřabí hory (Góry Jastrzębie). Kiedy Josef miał trzy lata, rodzina przeprowadziła się do miasteczka Úpice¹. Region Podkrkonoší (Podgórze Karkonoskiego), w którym mieszkali, to dolina rzeki Úpy, nad którą wznoszą się rysy Śnieżki, Koziho hřbetu, Žaltmana oraz Hejszowiny². W późniejszych wspomnieniach literackich została ujęta przez obydwu braci w ramy pojęcia Krakonošova zahrada (pol. Ogród Karkonosza).

Ogród Karkonosza w samych relacjach z dzieciństwa Čapków ma podwójne znaczenie: w pierwszym jest to kraina, w której dorastali, drugim zaś to nawiązanie do ogrodu znajdującego się przy rodzinnym domu — úpickiej willi. Ogród przydomowy pełnił kilka funkcji: jednocześnie przestrzeni otwartej na naturę i innych ludzi i zamkniętej, znajdującej się blisko domu i ogrodzonej, przez co bezpiecznej, a to pozwalało dzieciom na niezagrożoną niczym eksplorację, zabawy i socjalizację z mieszkańcami miasteczka. Ponadto Ogród Karkonosza to nazwa mająca swoje znaczenie topograficzne w opowieściach o Karkonoszu (czes. Krakonoš, niem. Rubezahl, po polsku znany także jako Liczyrzepa lub Rzepiór)³.

¹ J. Kábrt, *Krakonošova zahrada bratří Čapků*, Hradec Králové 1985, s. 10.

² J. Čapek, *Krakonošova zahrada. Předmluva autobiografická*, [w:] *idem, Rodné krajiny*, Praha 1985, s. 7-8.

³ Według legend niektórym z błędzących wędrowców udaje się dotrzeć do tajemniczego miejsca, jakim jest Ogród Karkonosza.

Postać Władcy Gór była żywa w podaniach ludowych także w rodzinie Čapkůw dzięki ich matce, która przez pewien czas zajmowała się spisywaniem ustnych przekazów, opowieści, przysłów i utworów muzycznych. W swoim eseju *Předmluva autobiografická* (1918) Čapkové tak odnoszą się do Ogrodu Karkonosza: „Navrhujeme vám jinou legendu o původu Krakonošovy zahrady; není tak poutavá jako tehdejší, ale je naše vlastní”⁴. Miejsce to istnieje więc dla braci Čapkůw na dwóch płaszczyznach — regionalnej oraz jednostkowej, ich własnej.

Ogród Karkonosza jako miejsce utracone i wspominane

Obraz Ogrodu Karkonosza wylania się w zbiorze esejów *Krakonošova zahrada* (1918), który składa się z krótkich utworów-wspomnień. Są to jedne z najwcześniejszych tekstów napisanych przez Karela i Josefa Čapkůw. Aby mówić dalej o tym utworze, należy przyjąć podejście Jiriego Opelíka, że ponieważ nie jesteśmy w stanie dokładnie przypisać autorstwa tego tekstu jednej osobie, to powinniśmy traktować go jako wspomnienie „wspólne”⁵.

W publikacji tej znajduje się następujący opis miejsca dorastania rodzeństwa Čapkůw:

Krakonošova zahrada v užším smyslu je onen kraj, ono do tvrdé země zaryté údolí Úpy, kolem něhož se rýsují veliké, svaté, pohádkové obrysy: Sněžka, Kozi hřbet, Brendy, Žaltman, Hejšovina... Potkáte tu černé, eratické balvany podobné modlám, a permská půda je červená skoro jako krev. Zjara prýští ze skal a lesů stříbrná vlhkost, zurčí praménky a řítí se bystřiny, a snad nikde na světě pak nevykveté tolik sasaneč, tolik slziček, všesu a mateřidoušky, hořkého koření, toliji a vstavačů jako tam. Vzácně a tajemně vyrůstá v Krkonoších oměj a divá lilie; mocné je kouzlo kapradin a divných přesliček. Tam je les, ve kterém našlo arabské peníze; tady vedla Zemská stezka, tam nahoře, hochu, je hrad s polozasutou hladomornou, tady ve skále dal kníže Břetislav hledati zlato, a tady, v tom travnatém dolci se propadl do země celý klášter. Není prapodivná a krásná jeskyně s tenkými krápníky, kterou jsi objevil? A co krystaly a třpytivé kyzy, co otisky předvěkých bylin na uhelné břidlici? Nelákala tě tma propastí? Neodvážil-li ses vléztí do dávno opuštěného dolu, z něhož neustále vytéká pramének rzivé vody? Ať nepřipomínám věci ještě podivuhodnějších a přímo neuvěřitelných; ale ty víš, že je to pravda⁶.

W cytowanym fragmencie znajdują się wątki autobiograficzne wraz z cechami charakterystycznymi dla dziecięcego opisywania świata. Autorzy podkreślają przeżywane przygody, magiczność przestrzeni, jej barwność i naturalność. Jest to literacki opis Karkonoszy zarysowujący pewną przestrzeń z rzeczywistymi granicami topograficznymi, dobrze znanymi rodzeństwu oraz składający się na krajobraz ich dzieciństwa. Te realnie istniejące toponimie wraz ze szczególnymi dla Čapkůw lokalizacjami tworzą więc miejsce autobiograficzne, jakim jest Ogród Karkonosza.

O koncepcji miejsc autobiograficznych pisała między innymi Małgorzata Czermińska. Oparła ona swoje rozważania w nurcie geopoetyki jako perspektywy

⁴ J. Čapek, *Krakonošova zahrada. Předmluva autobiografická...*, s. 7.

⁵ J. Opelík, *Odkazy pokrokových osobností: Josef Čapek*, Praha 1980.

⁶ J. Čapek, *Krakonošova zahrada. Předmluva autobiografická...*, s. 7–8.

badawczej, w której zawiera się spektrum możliwych podejść, na przykład geografii humanistycznej, uwzględniającej także pozaliterackie odniesienia do danych lokalizacji. Miejsce autobiograficzne ma przede wszystkim charakter jednostkowy, i chociaż przestrzeń ta ma swoją rzeczywistość, geograficzną reprezentację, jest uwikłana w sieć mitów oraz kulturowych znaczeń, to należy pamiętać, że jest ona najczęściej wyrażana za pomocą utworów literackich (ale także malarskich czy filmowych dzieł) i powinna przedstawiać doświadczenia z miejscem konkretnego pisarza⁷.

Niniejsze rozważania oparte są głównie na charakterystyce tychże miejsc oraz podziale na miejsca obserwowane (mają charakter stały, to najczęściej środowisko zakorzenienia), wspomniane (utracone w wyniku wygnania czy ucieczki lub dorastania, nierzadko miejsce dzieciństwa), wyobrażone (charakterystyczne dla drugiego pokolenia migrantów; to utracona ojczyzna zapośredniczona przekazami starszej generacji), przesunięte (określane jako druga ojczyzna), wybrane (miejsca odwiedzane wielokrotnie, w których z różnych powodów nie można się osiedlić) i dotknięte (poznane przelotem, ale zasługujące na uwagę)⁸. Na całość miejsca autobiograficznego, jak pisała Czermińska, składać się mogą wszystkie dokumenty, zdjęcia, obrazy, zapisy z pamiętników, a także konkretne lokalizacje umieszczone w dziełach literackich, nie tylko te dane wprost⁹.

Bezpośredni opis Ogrodu Karkonosza możemy więc odnaleźć w tekstach esejistycznych obydwu braci, a także w książce Heleny Čapkovej *Moji milí bratři*¹⁰ mającej charakter kroniki powstałej już po śmierci obydwu. Pośredni obraz miejsca autobiograficznego w wypadku Karela Čapka wyłania się przenoszony na karty książek, a w wypadku drugiego brata, Josefa, na ich okładki, których motywy i kolorystyka częściowo odnosiły się do folkloru, natury i przyrody, a wybrana technika linorytu nawiązywała swoją trudnością do etosu pracy ludzi gór z jego okolicy. Drugim rodzajem materiałów, kilkakrotnie już opracowywanym przez różnych badaczy (i o których należy wspomnieć, aczkolwiek nie są one przedmiotem artykułu), są miejsca autobiograficzne przeniesione na karty tekstów prozatorskich — przykładowo, w dziele Karela Čapka *Krakatit* miejscowość Týnici jest reprezentacją miasteczka Úpice. Prokop, wynalazca materiału wybuchowego, wybiera się w poszukiwanie swojego przyjaciela Jiříego Tomeša, trafia jednak do jego ojca, który jest doktorem. Ten element fabuły jest nawiązaniem do Antonína Čapka, który prowadził własną praktykę lekarską¹¹. Wspomnienia związane z zawodem ojca przedstawione są w *Krakoňšově zahradě*¹².

⁷ M. Czermińska, *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*, „Teksty Drugie” 2011, nr 5, s. 183–200.

⁸ *Ibidem*, s. 193.

⁹ *Ibidem*, s. 192.

¹⁰ H. Čapková, *Moji milí bratři*, Praha 1962.

¹¹ B. Frajerová, P. Kovařík, *Putování s knihou: Mistopis české prózy*, Praha 2013, s. 33–35.

¹² J. Čapek, *Krakoňšova zahrada. Předmluva autobiografická...*, s. 8–10.

Ogród Karkonosza w zbiorze esejów *O sobě* Josefa Čapka

W niniejszym opracowaniu, również ze względu na wielość materiału, chciałabym się skoncentrować przede wszystkim na bezpośrednim opisie Ogrodu Karkonosza zawartym w esejach braci Čapków.

Utwór *Má první vzpomínka* Josefa Čapka to wspomnienie dziecięcych przygód z książkami Juliusza Verne'a. Jako chłopiec był zapalonym czytelnikiem, chłonał szczególnie pozycje przygodowe, ale też przyrodoznawcze i astronomiczne oraz marzył, aby zostać Robinsonem Cruzoe. Ponadto miał kolekcję kamieni. Wraz z ojcem podejmował wędrówki w celu wizyt u chorych, wtedy poznawał przyrodę i okoliczne góry¹³.

Josef Čapek pisał w swych wspomnieniach, że w regionie była wyczuwalna atmosfera dwóch osobistości bardzo istotnych dla czeskiej literatury: Aloisa Jiráska, który urodził się w Hronovie (a więc w tej samej miejscowości co on), oraz Bożeny Němcovej, która w okolicy miasteczka Česká Skalice umieściła akcję swojej najbardziej znanej książki *Babička*¹⁴. W późniejszym czasie powstał tam pomnik przyrody i kultury Babiččino údolí (pol. Dolina Babuni), w której znajduje się pomnik Babuni, Jaz Wikty nad rzeką Úpą (upamiętniający postać Szalonej Wiktoriki) oraz skansen w niedalekiej odległości od pałacu Ratibořice; wszystkie te elementy krajobrazu powstały lub zaistniały właśnie dzięki powieści. Čapek w eseju *Rodné krajiny* pisał dalej, że atmosfera i bezpośrednia bliskość tych miejsc przesiąkniętych czeską literaturą inspirowała lokalnych mieszkańców oraz widoczna była w ich stosunku do edukacji, pracy, kultury i wychowania. Argumentował, iż w domu rodzinnym znajdowała się pokaźna biblioteka, czym rodzice w naturalny sposób zachęcali dzieci do czytelnictwa, on sam przeczytał wszystkie lektury szkolne w wakacje, by później nudzić się na lekcjach. Čapek zwracał także uwagę na funkcjonowanie języka (w jego wypadku dialektu podkarkonoskiego) jako jednego z elementów tożsamości lokalnej, której nie da się z człowieka wyodrębnić. Zaznaczał, że sam jest lokalnym patriotą¹⁵. Pokrywa się to z charakterem miejsc autobiograficznych, na które składają się nie tylko indywidualne doświadczenia pisarza, lecz także kulturowy i geograficzny krajobraz, język i tradycje danego regionu, miejscowe mitologie, często nieuświadomione czy też aluzyjne¹⁶.

Josef Čapek w eseju *Rodné krajiny*, zawartym w publikacji *O sobě*, nawiązuje do miejsca autobiograficznego i wspomnianego (termin *rodná krajina* można przetłumaczyć jako kraj lat dzieciennych, urodzenia lub rodzimy). Przestrzeń, w której dorastał, widziana oczami małych dzieci stawała się miejscem przygodowym, fantastycznym, a jej postrzeganie było dodatkowo atrakcyjne dzięki działaniu wyobraźni¹⁷. O rodzinnym domu, tym szczególnym rodzaju miejsc autobiograficz-

¹³ J. Čapek, *Má první vzpomínka*, [w:] *idem*, *O sobě*, Praha 1958, s. 14.

¹⁴ J. Čapek, *O matce*, [w:] *ibidem*, s. 18.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ M. Czermińska, *Miejsca autobiograficzne...*, s. 191.

¹⁷ J. Čapek, *Rodné krajiny*, [w:] *idem*, *O sobě...*, s. 38.

nych lat dziecięcych, można mówić w wielu przypadkach jako o miejscu wspomnianym, a czasem i utraconym, mimo że dalej się tam mieszka lub ma się do niego dostęp. Z punktu widzenia Josefa Čapka kraina dzieciństwa nie tylko przestała istnieć, ponieważ jako dorosły nie ma dziecięcej imaginacji, ale także dlatego, że znacząco się zmieniła i nie przypomina już tego, co pamiętał. Stało się tak, ponieważ imaginacja dziecka nadaje znaczenia pewnym lokalizacjom, a często tworzy zupełnie nowe, wyobrażone. Dzieci autentycznie przeżywają swój świat, wierzą w swoje zabawy i nadają magiczny sens otaczającej ich rzeczywistości¹⁸. Josef Čapek pisał, że zniknęli ludzie, którzy składali się na krajobraz domu rodzinnego, a także większość miejsc: majątek dziadków został sprzedany, a dom w Małych Svatoňovicach spalił się¹⁹; nawet rodzinne Úpice zmieniły swój charakter i przeszły pewne modernizacje. Dom rodzinny staje się dla rodzeństwa Čapkůw miejscem wspomnianym i utraconym, a nie przesuniętym. Bracia przeprowadzili się do Pragi, co było naturalnym następstwem decyzji życiowej, postrzeganej jako pozytywny krok bez znamion przymusu; mimo to Úpice są dla nich miastem nostalgicznym, wyrażającym tęsknotę za minionym (niezwykłym, magicznym, bajkowym, często wyobrażonym). Artyści mogą wrócić do domu w każdej chwili, ale ich dzieciństwo przeminęło, dlatego miejsce to jest postrzegane jako wspomniane.

W analizowanych esejach widać kilka tendencji opisywania Ogrodu Karkonosza. Čapkowie akcentowali duży wpływ wspomnień z dzieciństwa na swoje całe dorosłe życie, stały się one cechą składową ich tożsamości. Odznaczeni się skłonnościami do przyjmowania postawy autobiograficznej, chętnie dzielili się swoimi wspomnieniami. Ponadto byli zorientowani w dużej mierze na region, mieli rozległą pamięć topograficzną o różnych, znanych tylko miejscowym, toponimach, która mogła się rozwinąć dzięki wielu odbytym podróżom, także wakacyjnym, do rodziny.

Miejsca autobiograficzne a miejsca pamięci

Miejsca autobiograficzne można w interesujący sposób skonfrontować z miejscami pamięci. Koncepcja miejsc pamięci została stworzona przez Pierre'a Norę na początku lat siedemdziesiątych i charakteryzuje takie przestrzenie „jako zinstytucjonalizowane formy zbiorowych wspomnień przeszłości”²⁰. Mają trzy główne cechy: są symboliczne, funkcjonalne i materialne, które muszą ze sobą współistnieć²¹. Weźmy na przykład region Podgórze Karkonoskiego w kontekście miejsca urodzenia i wychowywania się Čapkůw. Funkcjonuje on jako obszar materialny,

¹⁸ Więcej na temat charakterystyki dziecięcego rozwoju zob. A. I. Brzezińska, K. Appelt, B. Ziółkowska, *Psychologia rozwoju człowieka*, Sopot 2016, s. 192.

¹⁹ J. Čapek, *Rodné krajiny...*, s. 38.

²⁰ A. Szpociński, *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4, s. 12.

²¹ P. Nora, *Między pamięcią a historią: les lieux de mémoire*, „Tytuł Roboczy: Archiwum” nr 2, s. 4–12, <http://marysialewandowska.com/wp-content/uploads/2009/08/Archiwum-no2-c2-spr.pdf> [dostęp: 22.08.2019].

ponieważ faktem jest, iż tam właśnie wychowała się rodzina, zachowały się tam rodowe domy i posiadłości, a w późniejszym czasie te istotne budynki zmieniły się w muzea, przed którymi wystawione są pomniki czy tablice pamiątkowe. To miejsce pamięci jest funkcjonalne, co oznacza, że wspomnienia o Čapkach są przekazywane z pokolenia na pokolenie, cyrkulują w regionie, organizowane są wydarzenia mające je podtrzymać, a mieszkańcy znają mechanizmy i harmonogramy realizacji tych celów, co więcej, powinni im się podporządkowywać. Wreszcie miejsce to jest symboliczne, a składa się na to kilka elementów: Čapkové są najbardziej znanymi w Czeskiej Republice i poza jej granicami rodzeństwem. Josef był najbardziej sławnym ilustratorem i malarzem abstrakcjonistą, Karel jest najbardziej cenionym pisarzem, jednym z twórców gatunku fantastyki naukowej, przyjaźnił się z „ojcem niepodległej Czechosłowacji” — Tomášem Garriguem Masarykiem, co sprawiło, że miał istotny wpływ na wizję nowo powstałego państwa w czasach międzywojnia. Utrzymanie tego miejsca pamięci staje się nie tylko misją regionu, ale i całego państwa, ze względu na znaczenie tych postaci dla czeskiej sztuki, literatury i kultury.

Miejsca pamięci służą nie tylko tworzeniu konkretnych instytucji, zarówno państwowych, jak i pozarządowych, lecz także kreowaniu pewnej strategii zachowywania tej pamięci. Koncepcja zakłada, że narracje, których celem jest ciągłe podtrzymywanie pamięci o przeszłości, w dużej mierze opierają się na autorytetach. Miejsca pamięci mogą być zarówno metaforyczne, jak i realne, i prawie zawsze niosą ładunek symboliczny. Instytucje oddziałują także na nasze struktury pamięci — nie tylko podpowiadają, co pamiętamy, ale też mówią nam, kiedy mamy sobie o czymś przypomnieć, przez organizację różnych wydarzeń kulturalnych: apeli, odczytów, obchodów, imprez. Przykładowo w Regionie Podgórze Karkonoskiego, w Małych Svatoňovicach, co roku organizowana jest Studánecká Čapkiana, czyli festiwal literacki obejmujący odczyty, wykłady i pokazy filmów.

Autobiograficzne miejsca mają swoje przedmiotowe i materialne odpowiedniki umieszczone najczęściej w rzeczywistych obiektach²². W przypadku rodzeństwa Čapków są to: muzeum w domu urodzenia Karela Čapka w Małych Svatoňovicach (Muzeum bratří Čapků), wystawa stała w muzeum w miasteczku, w którym rodzeństwo dorastało, czyli w Úpicach (Městské muzeum a galerie Julie W. Mezerové), pomniki i tablice upamiętniające miejsce urodzenia (pomnik braci Čapků przed muzeum w Małych Svatoňovicach), a nawet nazwy ulic (náměstí Karla Čapka, które znajduje się zaraz przy budynku muzeum w miejscowości Malé Svatoňovice) czy inne obiekty (patronat szkoły i szlaku turystycznego). Coraz częściej strategię zostają przeniesione do przestrzeni internetu (zakładane są konta na portalach społecznościowych Facebook, Twitter lub Instagram, strony promocyjne instytucji i urzędów czy regionu, część z nich ma charakter oddolny).

Wydawałoby się, że miejsca pamięci nie istniałyby bez miejsc autobiograficznych. Czasem rzeczywiście tak się dzieje, szczególnie gdy jakaś przestrzeń

²² M. Czermińska, *Miejsca autobiograficzne...*, s. 187.

staje się popularna ze względu na to, że była tłem, a niekiedy nawet bohaterem jakiegoś utworu literackiego. Małgorzata Czermińska proponuje, aby w tym miejscu użyć określenia „indywidualne miejsce pamięci”, które oznaczałoby, że artysta opisujący swoje miejsce autobiograficzne nie jest w stanie całkowicie oderwać swojej narracji od kontekstu kulturowego i symbolicznego, aczkolwiek przestrzeń ta nadal pozostaje doświadczeniem jednostki. Badaczka mówi, że niemożliwością staje się jednoznaczne określenie, czy artysta wpłynął na miejsce, czy miejsce na artystę, najlepiej więc uznać, że działają one na siebie nawzajem, uwzględniając odrębny i specyficzny charakter dla człowieka²³. W jednym z fragmentów eseju *Krakonošova zahrada* autorzy wspominają, że wychowali się w krainie Aloisa Jíraska oraz blisko miejsca, które było inspiracją fabuły *Babičky* Boženy Němcovej, co ukazuje jeszcze wcześniej istniejący ładunek symboliczny Podgórze Karkonoskiego. Jest to także dodatkowy atut promocyjny regionu, w niedalekiej odległości znajduje się zarówno Babiččino Údolí oraz Hronov Aloisa Jíraska (w jego domu rodzinnym znajduje się muzeum, a na samym rynku dominantą krajobrazu jest budynek teatru jego imienia, w którym także znajduje się wystawa poświęcona pisarzowi).

Co więcej, możemy mówić o performatywnej roli geopoetyki, odnoszącej się do takich miejsc, czyli praktykach i działaniach zarówno w kontekście materialnym, jak i niematerialnym, kiedy to literatura staje się inspiracją do stworzenia konkretnych miejsc i instytucji, której rezultatem stają się dalsze praktyki: druk map i przewodników czy aktywizacja turystyki literackiej. Miejsca takie stają się skomplikowaną siatką powiązań symbolicznych i kulturowych, nie tylko ekonomicznych, co sprawia, że w pewnym momencie nie można już oddzielić ich od odpowiedników fabularnych od rzeczywistych, ponieważ zarówno literacka topografia, jak i realne miejsce o charakterze geokulturowym zaczynają konstruować to miejsce, często ustanawiając więź nie tylko z czytelnikiem, lecz także samymi mieszkańcami²⁴.

Performatywność oznacza też zdarzeniotwórczość, o której mówimy wtedy, gdy lektura zachęca czytelnika do działania — najczęściej odbycia podróży, co umożliwiają różnego rodzaju trasy pielgrzymkowe czy szlaki turystyczne (w języku czeskim użyć można określenia *literární toulky*), zarówno zorganizowane, jak i niezorganizowane. Wyprawy krajoznawcze powiązane z praktyką lektury tworzą kolejne twórcze doświadczenia (turyści fotografują, rysują, opisują, artyści mogą przenosić swoje notatki podróżnicze na karty nowych książek), tworząc w ten sposób niezliczenie wiele przykładów intertekstualnych opowieści²⁵.

²³ *Ibidem*, s. 190.

²⁴ E. Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Kraków 2014, s. 108–110.

²⁵ *Ibidem*.

Mapowanie przestrzeni — mapa Čapek: *Cestujte s námi na místa, kde Karel, Josef a Helena žili a tvořili*

Uporządkowaniem materiału, zarówno miejsca autobiograficznego, jak i literackiego, podjęli się twórcy mapy Čapek, z podtytułem: *Cestujte s námi na místa, kde Karel, Josef a Helena žili a tvořili*. Karta została wydana w roku 2017, w czeskiej, angielskiej oraz niemieckiej wersji językowej, na potrzeby promocji turystyki (finansowanie zapewniły miasta i gminy powiązane z krainą dzieciństwa Čapków, na przykład Hronov, Úpice, Malé Svatoňovice, Hradec Králové, ale także Špindlerův Mlýn). Oprócz wersji drukowanej powstała także mapa internetowa, dostępna pod adresem www.karelcapek.cz, która ma wiele dalszych odnośników, przykładowo do stron takich jak katalogi biblioteki zawierające teksty Karela Čapka.

Mapa zawiera dwa rodzaje lokalizacji: pierwszy typ opiera się na miejscach autobiograficznych, najczęściej dłuższych pobytów rodzeństwa (spędzonych wakacji czy wyjazdów do rodziny), a drugi na literackich przestrzeniach inspirowanych w szczególności książką *Devatero pohádek* (1932). Akcja większości z tych bajek odgrywa się w okolicach Podkarkonoskiego Regionu. Na zaprojektowanej mapie zaznaczone są miejsca, które odwiedził pan Kolbaba w *Pohádce pošťácké* oraz miejsca tułaczki kapelusza z *Pohádky tulácké*. W pierwszej opowieści listonosz Kolbaba poszukuje młodej dziewczyny Mařenki, aby dostarczyć jej list. Koperta nie ma adresu, a jedyną wskazówką staje się imię bohaterki. Narrator wylicza miejsca, które odwiedził listonosz, na przykład Krákorke czy Zálesí²⁶, są to mniej znane toponimie z krainy dzieciństwa Čapków. W drugiej bajce protagonista František Král wędruje przez cały świat, aby złapać kapelusza. Przemierza także Trutnov, Hradec Králové, Skalice, Hronov czy Náchod. Niektóre z tych miasteczek mają przypisane cechy charakterystyczne, na przykład Chudoba (Kudowa Zdrój) jest znaną miejscowością uzdrowiskową, gdzie wybija ta „śmierdząca woda”, w Trutnovie „mieszkają już Niemcy”, a bilet na pociąg można kupić „od Svatoňovic do Starkoča”²⁷. W bajce *Velká pohádka doktorská*, której fabuła nie została uwzględniona w projekcie mapowania przestrzeni, głównymi bohaterami są lekarz oraz czarodziej Magiáš. Doktor radzi przychodzącym do niego postaciom z ludowych opowieści zamieszkującym konkretne miejsca Podgórze Karkonoskiego: Hejkal rezyduje w lesie na Krákorce, Vodník w rzece Úpie pod wierzbą, a Rusałki władają doliną, blisko pałacu Ratibořice²⁸.

Wybór materiału literackiego wydaje się przy tworzeniu mapy oczywisty — ma pełnić ona funkcję edukacyjną oraz promocyjną regionu. Mapę skierowano zarówno do dzieci, jak i do dorosłych. Jest tak skonstruowana, aby rodzice mogli zaplanować trasę wycieczki oraz przekazać dzieciom potrzebne informacje, naj-

²⁶ K. Čapek, *Pohádka pošťácká*, [w:] *idem, Devatero pohádek*, Praha 1972, s. 218.

²⁷ K. Čapek, *Pohádka tulácká*, [w:] *ibidem*, s. 159.

²⁸ K. Čapek, *Velká pohádka doktorská*, [w:] *ibidem*, s. 231.

lepiej z uwzględnieniem lektury książki *Devatero pohádek*. O tym, że plan jest zorientowany również na dzieci, świadczyć może bogate ilustrowanie grafikami Josefa Čapka i zdjęciami rodzinnymi, a także fakt, że projektanci miejscami zdrabniają imiona: Helena to Lenča, Josef — Peča, a Karel — Íček. Mapa ta wspomina o ogrodzie w Úpicach i zabawach dziecięcych, ale nie odwołuje się bezpośrednio do terminu Ogród Karkonosza ani też do esejów braci Čapkůw, które opisują tę przestrzeń, chociaż lektura tych tekstów była podstawą projektu. Wybór bajek wydaje się tutaj najlepszym zabiegiem, ze względu na ich uniwersalność oraz że na zawarcie cytatów z twórczości eseistycznej mogłoby fizycznie zabraknąć miejsca.

Praktyki takie jak mapowanie przestrzeni pozwalają zrozumieć doświadczenia na pograniczu geografii i literatury, a także mają na celu przenoszenie literatury z peryferii do centrum. W przypadku tego projektu takim przykładem wyciągnięcia z marginesu jest postać Heleny Čapkovej, która znana jest przede wszystkim z tego, że napisała wspomnienia o swoich braciach. Z drugiej strony w samym tytule mapy zauważalny jest porządek imion rodzeństwa od najbardziej sławnego, Helena jest więc zapisana na końcu.

Mapy pokazują również, że utwór literacki może stać się przewodnikiem po danym miejscu i wielu czytelników uprawia taki rodzaj turystyki, co odkrywa potencjał zdarzeniotwórczy i performatywny tego typu praktyk. Wersja internetowa projektu wyposażona w bogatsze odnośniki obrazuje, w jaki sposób wersje papierowe książek mogą przenieść się do świata wirtualnego i tworzyć intertekstualną rzeczywistość, co ma także metaforyczne znaczenie — strony internetowej, a w szerszym znaczeniu także całej literatury, jako sieci. Odkrywanie śladów sławnych pisarzy jest także pokłosiem cyrkulacji w kulturze pewnych wyobrażeń, charakterystycznych często dla danego narodu. Miejsce pamięci związane z dorastaniem Čapkůw będzie interesować szczególnie osoby narodowości czeskiej, jednak co warto zauważyć, projekty jak mapowanie sprawiają, że stają się one coraz bardziej powszechne poza granicami ojczyzny. Przechodzą proces od lokalności do globalności, o czym świadczy także przetłumaczenie mapy na język angielski i niemiecki.

Zakończenie

Podsumowując, projekt mapowania przestrzeni — mapa *Čapek* — nie opisuje bezpośrednio konceptu Ogrodu Karkonosza, co zapewne jest związane z jej gospodarnym rozplanowaniem graficznym oraz ograniczeniami wynikającymi z dostępnej przestrzeni samej karty. Należy pamiętać, że jest wytworem działalności instytucji, urzędów i muzeów oraz jest istotnym projektem, który przekazuje symbole tej krainy i wyobrażenia o rodzeństwie Čapkůw. Możemy mówić o niej jako o rezultacie procesu ciągłego sprzężenia miejsca autobiograficznego z miejscem pamięci.

Sieć powstałych instytucji oraz różne projekty istniejące w przestrzeni zarówno publicznej, jak i wirtualnej, a także mnóstwo materiału badawczego (esejów, wspomnień, prozy) wskazują na to, że przestrzeń dorastania Heleny, Josefa i Karela Čapkůw, jakim jest Ogród Karkonosza, spełnia kryteria, jakie miejscem autobiograficznym nadała Małgorzata Czermińska. W regionie Podgórze Karkonoskiego istnieją pewne zakorzenione mity oraz rytuały, na które nakładają się jednostkowe przeżycia pisarzy. Działalność literacka sprawia, że znaczenie artystów zwiększa się na tyle, aby ustanawiać miejsca pamięci im poświęcone. Wszystko to tworzy swojego rodzaju sieć: literatura o tym miejscu staje się zarówno inspiracją opisów miejsc autobiograficznych, jak i później, powodem odwiedzania miejsc pamięci; dodatkowo wcześniej powstałe symbole tworzą dalsze pole dla turystyki literackiej²⁹.

Podziękowania

Dziękuję Muzeum bratří Čapků w Małych Svatoňovicach za udostępnienie materiałów graficznych i promocyjnych, a także za indywidualne oprowadzenie po wystawie.

Bibliografia

- Brzezińska A. I., Appelt K., Ziółkowska B., *Psychologia rozwoju człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2016.
- Czermińska M., *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*, „Teksty Drugie” 2011, nr 5.
- Čapek J., *Krakonošova zahrada. Předmluva autobiografická*, [w:] *idem, Rodné krajiny*, Mladá fronta, Praha 1985.
- Čapek J., *O sobě*, Československý spisovatel, Praha 1958.
- Čapek K., *Devatero pohádek*, Albatros, Praha 1972.
- Čapkova H., *Moji milí bratři*, Československý spisovatel, Praha 1962.
- Frajerová B., Kovařík P., *Putování s knihou: Místpis české prózy*, Universum, Praha 2013.
- Kábrt J., *Krakonošova zahrada bratří Čapků*, Wyd. Kruh, Hradec Králové 1985.
- Nora P., *Między pamięcią a historią: les lieux de mémoire*, „Tytuł Roboczy: Archiwum” nr 2, <http://marysialewandowska.com/wp-content/uploads/2009/08/Archiwum-no2-c2-sprd.pdf> [dostęp: 22.08.2019].
- Opelík J., *Odkazy pokrokových osobností: Josef Čapek*, Melantrich, Praha 1980.
- Rybicka E., *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Universitas, Kraków 2014.
- Szpociński A., *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4.

²⁹ Warto wspomnieć, że region, w którym dorastali Čapkové, cechuje wyjątkowo wysoki potencjał w kwestii wycieczek śladami literatury. Hronov jest miejscem urodzenia pisarza Egona Hostovskiego. Náchod to rodzinne miasto Josefa Škvoreckiego i było przez tego artystę wielokrotnie przenoszone na karty powieści i opowiadań.

The Krakonoš's Garden — Josef and Karel Čapek Autobiographical Place and the Current Perception of This Region

Summary

The aim of the article is to analyze the autobiographical places called Krakonoš's Garden (Krako- nošovazahrada) in the essays of the brothers Josef and Karel Čapek (from the books: *O sobě* and *Krakonošova zahrada*) in the context of Małgorzata Czermińska's concept of the remembered- and lost-sites. The analysis is confronted with the current perception of the famous siblings' region of childhood, which is characterized as a site of memory. The description includes document analysis (photos, tourist routes, museums) and one project in particular: the map of a region, that is based on Čapek's autobiographical places, with the subtitle: *Cestujte s náminamísta, kde Karel, Josef a Helena žili a tvořili* (*Travel with us to the places, where Karel Josef and Helena lived and created*). The juxtaposition of these two points of view aims to discover the operation of data memory as the main determinant of the importance of this place.

Keywords: Karel Čapek, Josef Čapek, Helena Čapková, sites of memory, remembered-sites, lost-sites, autobiographical place, space mapping, geopoetic

Krakonošova zahrada Josefa a Karla Čapků jako autobiografické místo a současné způsoby konstruování tohoto prostoru

Shrnutí

Cílem článku je analýza autobiografického místa zvaného Krakonošova zahrada v esejích a dílech bratří Josefa a Karla Čapků (ze sbírek *O sobě* a *Krakonošova zahrada*) v kontextu koncepci míst vzpomínaných a ztracených Małgorzaty Czermińskiej. Tato analýza je pak konfrontována se současným vnímáním míst dospívání slavných sourozenců, které můžeme charakterizovat jako místa paměti. Popis je podpořen analýzou dokumentů (fotografií, turistických tras, muzeí), a zejména jednoho projektu — mapování prostoru na základě *Mapy Čapek*, kterého podtitul zní: *Cestujte s námi na místě, kde Karel, Josef a Helena žili a tvořili*. Srovnání těchto dvou hledisek má za cíl odhalit fungování mechanismů paměti jako hlavního nositele významu tohoto místa.

Klíčová slova: Karel Čapek, Josef Čapek, Helena Čapková, místa paměti, autobiografické místo, vzpomínané místo, ztracené místo, mapování prostoru, geopoetika